

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1942

Η ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΤΗΣ 25ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1942

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τὸ ἀνώτατον τοῦ Γένους πνευματικὸν κέντρον, συνορτάζει σήμερον μετὰ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν ἐπέτειον τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Ἀπειράκις ὑμνήθη ἡ ἡμέρα αὕτη, ἡ μεγάλη ἡμέρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὥς νεκρὰ ὑπὸ πάντων θεωρουμένη Ἑλλάς ἠνωρθώθη καὶ ἀκατάβλητος, στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἀνέλαβε τὸ ἠράκλειον ἔργον τῆς ἐθνικῆς τῆς ἀποκαταστάσεως. Ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν παιᾶνες ἀντηχοῦσι κατὰ τὴν 25^{ην} Μαρτίου εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς ἐλληνικῆς γῆς. Καὶ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἐλευθέρᾳ Ἑλλάς, ἐφ' ὅσον θὰ πάλλωσιν ἐλληνικαὶ καρδίαι, θὰ ἐορτάζηται ἡ ἡμέρα αὕτη,

διότι εἶναι ἡ ἡμέρα τοῦ ἐθνικοῦ καθαρμοῦ.

Εἶναι ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἑλληνισμὸς ὅλος ἐνωτίζεται τὸ γνωριμώτατον εἰς αὐτὸν ἄσμα τῆς ἐλευθερίας.

Εἶναι ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν προβάλλονται εἰς τὴν διάνοιαν ἡμῶν καὶ δονοῦσι τὴν καρδίαν ἡμῶν ἄθλοι τοῦ παρελθόντος καὶ ὄνειρα τοῦ μέλλοντος.

Εἶναι ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Ἔθνος σύμπαν ἀναβαπτίζεται, ἀναγεννᾶται, φρονηματίζεται.

Ἡ ἐφετεινὴ ἐπέτειος εὐρίσκει τὴν χώραν ἡμῶν χειμαζομένην ὑπὸ τῆς φοβερᾶς θυέλλης, ἣτις συνταράσσει ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ σημερινὸς ἑορτασμός προσλαμβάνει ἐξαιρετικὴν σημασίαν. Σήμερον ἰδίως ἔχομεν ἀνάγκην αὐτοῦ, ὅστις ὡς ἐθνικὸν καὶ πνευματικὸν βάπτισμα θὰπραῦνη τὴν θλιψὴν ἡμῶν, θὰ τονώσῃ τὸ φρόνημα ἡμῶν, θὰ μᾶς ἐνισχύσῃ εἰς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, τὸν ὅποιον διεξάγομεν καὶ τὰ ἄτομα καὶ τὸ Ἔθνος καὶ θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ ἀντλήσωμεν παρηγορίαν, ἐλπίδας, δυνάμεις.

Διὰ τοῦτο δὲ θέμα τῆς ὁμιλίας μου ἔλαβον τὴν συμβολὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῆς ἐξυψώσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπερ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἶναι ἐπιτήδειον νὰ καταδείξῃ τὸ μεγαλεῖον τῆς φυλῆς ἡμῶν καὶ νὰ ἐνισχύσῃ ἐν ἡμῖν τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἔθνη ὡς τὸ ἡμέτερον, ἔχοντα τόσον ἔνδοξον ἱστορίαν, τοσαῦτα προσενγκόντα ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἀποβάλλουσι τὸ θάρρος πρὸ τῶν κινδύνων, δὲν καταβάλλονται ὑπὸ τῶν πληγμάτων τῆς μοίρας, δύνανται μετὰ πεποιθήσεως νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς τὸ μέλλον καὶ ἔχουσι καὶ ἀπαράγραπτα δικαιώματα νὰ εἶναι σεβαστὰ ὑπὸ πάντων.

Ὡς γνωστόν, ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συμβολῆς ἐκάστου τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν λαῶν. Ἐὰν ἐξετάσωμεν, πῶς γεννᾶται καὶ προάγεται ὁ πολιτισμός, εὐκόλως πειθόμεθα, ὅτι ἀποτελεῖ οὐτοπίαν ἢ ἰδέαν, ὅτι εἶναι δυνατὴ πρόοδος πολιτιστικὴ ἄσχετος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ ἔθνους. Πᾶν πολιτιστικὸν στοιχεῖον, καὶ ἂν ἔτι εἶναι προωρισμένον νὰ καταστῇ θάττον ἢ βράδιον κτῆμα τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἔχει ἐν τούτοις ἐθνικὴν τὴν ἀφετηρίαν. Καὶ αὐτοὶ οἱ μεγαλοφυέστατοι ἄνθρωποι ἐργάζονται ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ διὰ μέσου τοῦ ἔθνους, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκουσι. Πλὴν δὲ τούτου ἕκαστον ἔθνος ἔχει ἐν τῷ κόσμῳ εἰδικὴν ἀποστολήν, διαγραφομένην ἐκ τῆς ἱστορίας του καὶ τῶν ἰδιαιζουσῶν ἀρετῶν τῆς φυλῆς καὶ χειρίζεται διὰ τοῦτο τὰ προβλήματα τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τρόπον ἴδιον καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς ἰδιορρυθμίας του. Ὡς ἐκ τούτου δ' εἰσφέρει πρὸς καλλιέργειαν καὶ πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ δι' ἐργασίας, ἀνταποκρινομένης πρὸς τὴν φύσιν τοῦ λαοῦ του. Καὶ τότε μόνον δύναται νὰ εὐημερῇ καὶ προάγῃ ἢ ἀνθρωπότητος, ὅταν λειτουργῇ ἢ ἰδιορρυθμὸς πρωτοβουλία τῶν ἐθνῶν. Ἐπομένως αἱ διαφοραὶ τῶν λαῶν ἀποτελοῦσι ζωτικὰ στοιχεῖα τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ ἢ ἰσοπέδωσις αὐτῶν θὰ εἶχεν ἐπακόλουθον στασιμότητα καὶ μονομερῆ καλλιέργειαν τοῦ πολιτισμοῦ.

Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀσφαλέστερος τρόπος πρὸς καθορισμὸν τῆς κλίμακος τῶν ἀξιῶν τῶν λαῶν καὶ ὀρθὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ ἐρώτημα, ποῖα ἡ ἀξία ἔθνους τινός, τίς ἡ ἀνήκουσα εἰς αὐτὸ θέσις ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἔθνων, ἢ ἡ ἐξέτασις τοῦ βίου καὶ τῆς σταδιοδρομίας αὐτοῦ. Διότι ἡ θέσις ἐκάστου λαοῦ ἐν τῷ κόσμῳ κανονίζεται ἀναλόγως τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ ἐκτίμησις, τῆς ὁποίας ἕκαστον ἔθνος εἶναι ἄξιον, ἢ εὐγένεια τῶν τινὰ αὐτοῦ, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν πληθυσμὸν του, ἢ τὸν πλοῦτόν του, ἢ τὴν γεωγραφικὴν του θέσιν καὶ ἔκτασιν, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ διὰ τὴν προόδον τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὰς πράξεις του, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἀνθρωπότης προήχθη οὐ μόνον ὑλικῶς, ἀλλὰ κυρίως πνευματικῶς.

Διὰ τῆς ἐξετάσεως δὲ ταύτης προκύπτει καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν. Οὕτω διαγιγνώσκονται αἱ φυλετικαὶ ιδιότητες, αἱ δημιουργικαὶ δυνάμεις, τὰς ὁποίας ἐγκρύπτει ἕκαστος λαός, αἱ ἰδιορρυθμίαι αὐτοῦ, καὶ διαγράφεται καὶ ἡ κατεύθυνσις, τὴν ὁποίαν ἐνδείκνυται, ὅπως ἀκολουθῆ ἐν τῇ ἐργασίᾳ του.

Ἐὰν τὰ κριτήρια ταῦτα λάβωμεν ὡς βάσιν πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν λαῶν, δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ὑπερήφανοι διὰ τὴν πατρίδα ἡμῶν, διότι εὐρίσκομεν αὐτὴν ἐν τῇ κορυφῇ τῶν Ἐθνῶν. Μᾶς ἔχουσιν ἀνυψώσει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀέναιοι προσπάθειαι χιλιάδων ἐτῶν καὶ δημιουργήματα ἀνυπερβλήτου σπουδαιότητος. Σύνπας ὁ κόσμος καὶ ἅπαντες οἱ αἰῶνες ἀνομολογοῦσιν, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔθνος ἔχει τόσον φωτεινὴν ἱστορίαν, οἷαν τὸ ἑλληνικόν. Καὶ οὐδεμία ἄλλη φυλὴ ἔχει καταθέσει τοσαῦτα εἰς τὸν βωμὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ὅσα ἡ ἑλληνικὴ, ἣτις ἐξήντησε τὰ ὄρια τοῦ ἀνθρωπίνου δυνατοῦ εἰς παραγωγὴν, κινδύνους καὶ θυσίας χάριν τῆς ἀνθρωπότητος.

Δὲν ἀποσκοπῶ σήμερον λεπτομερῆ ἀνάλυσιν θέματος οὕτως ἀχανοῦς, οἷον εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ὑπὲρ τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο ὑπερβάλλει τὰ ὄρια μιᾶς ὀμιλίας καὶ τὰς δυνάμεις ἑνὸς ἀνθρώπου. Θὰ περιορισθῶ εἰς ἀπλὴν σκιαγραφίαν, εἰς ἕξαρσιν ἀδρῶν τινῶν χαρακτηριστικῶν γραμμῶν, ἣτις ἐν τούτοις εἶναι ἱκανὴ νὰ δείξῃ, πόσον ἀνεκτίμητοι εἶναι οἱ τίτλοι τῆς εὐγενείας τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα.

Εἰς κοινοτοπίας θὰ περιέπιπτον, ἐὰν ἤθελον ἐπιχειρήσει νὰ ἐκθέσω

ἀναλυτικῶς, τί παρήγαγεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐπὶ πολιτιστικοῦ ἐδάφους καὶ τίνα ἐπίδρασιν ἤσκησεν ἐπὶ τὸν κόσμον. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ἀπλῶς εἷς τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ἀλλ' εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν τοιοῦτος. Ὑπῆρξεν ὁ μεγαλοφυέστατος καὶ παραγωγικώτατος λαὸς τοῦ κόσμου. Ὁ πολιτισμὸς, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν, εἶναι κλασσικός. Κλασσικὸν δὲ θεωρεῖται ἐκεῖνο, ὅπερ χρησιμεύει ὡς πρότυπον πρὸς δημιουργίαν καὶ ἀναγκάζει πρὸς ἀπομίμησιν. Καὶ ἀληθῶς ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐγείρει τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν δημιουργημάτων του καὶ σημειοῖ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ τὸν σπουδαιότατον σταθμὸν ἐξυψώσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ φάρος, ὅστις διέλυσε τὰ σκότη, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐτέλει ἡ ἀνθρωπότης, μετέβαλε τὸ ροῦν τοῦ βίου τῶν λαῶν, ἐξύψωσεν αὐτούς, ἐφώτισεν αὐτούς μέχρι σήμερον εἰς τὸν δρόμον των καὶ θὰ χρησιμεύῃ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὡς πρότυπον πρὸς δημιουργίαν. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία, ἡ ἔχουσα ὡς ὑποκείμενον τὰς πράξεις τοιοῦτου λαοῦ, θὰ εἶναι πάντοτε πηγὴ ὑψίστου περιεχομένου διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν.

Οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν λογοτεχνίαν ἄφθαστον. Ἐφεῦρον ἅπαντα τὰ εἶδη τοῦ λόγου καὶ ἀνήγαγον αὐτὰ εἰς ἀνυπέρβλητον ὕψος τελειότητος. Τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀποτελοῦσι πρότυπα τελειότητος κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον, τῶν ὁποίων ἡ μελέτη ὁδηγεῖ εἰς γνῶσιν καὶ ἀπόλαυσιν τοῦ λογοτεχνικῶς κλασσικοῦ καὶ ὠραίου.

Οἱ Ἕλληνες ἐδώρησαν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ. Ἐθηκαν κανόνας τῆς τέχνης, τοὺς ὁποίους ἔκτοτε ἀκολουθεῖ ἡ ἀνθρωπότης καὶ παρήγαγον μνημεῖα ἀθάνατα, μοναδικὰ σύμβολα τοῦ κάλλους καὶ τῆς μεγαλοφυΐας, τῶν ὁποίων ἡ θέα πείθει, ὅτι οἱ θεοὶ ὤρισαν τὴν Ἑλλάδα ὡς τὴν πατρίδα τοῦ μέτρου, τῆς ἀρμονίας, τῆς χάριτος.

Οἱ Ἕλληνες διέγραψαν τοὺς δρόμους τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐρεύνης, ἀπὸ τῶν ὁποίων παρ' ὅλας τὰς γενομένας κατόπιν προόδους, παρ' ὅλας τὰς διαμορφωθείσας μεθόδους ἐρεύνης, ἀδυνατεῖ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἡ ἀνθρωπίνη ζήτησις καὶ ἐγένοντο ἰδρυταὶ πλείστων ἐπιστημῶν, πλειόνων δὲ ἄλλων ἔθεσαν τὰ θεμέλια.

Οἱ Ἕλληνες ἔθεσαν τὰς βάσεις τῶν διαφόρων πολιτειακῶν συστημάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται τὰ σημερινὰ πολιτεύματα. Αἱ ποικίλαι μορφαὶ τῶν διαφορωτάτων πολιτευμάτων, ἀπὸ τῆς ἀκράτου δημοκρατίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἄρχει ἡ αὐτοδιοίκησις, ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ

ἐλευθερία, μέχρι τῶν ἀύστηροτάτων συστημάτων τῶν πολιτειῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις τὸ ἄτομον ὑποχωρεῖ πρὸ τῆς θελήσεως τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος, ἢ τοῦ συμφέροντος τοῦ συνόλου, ἔτυχον ἐπιστημονικῆς θεμελιώσεως καὶ ἐκτύπου ἐφαρμογῆς ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Οἱ Ἕλληνες ἤγαγον εἰς ἀρμονίαν τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κοινοῦ οὗ συνόλου καὶ ἐθέσπισαν καὶ ἐφήρμοσαν πρῶτοι αὐτοὶ σειρὰν μέτρων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰς βάσεις τῆς ἰδέας τῆς ἰσοπολιτείας καὶ τῆς κοινωνικῆς προνοίας, πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ὁποίων τσοαύτας καταβάλλουσι φροντίδας αἱ σημεριναὶ πολιτεῖαι. Τοιαῦτα εἶναι ἐπὶ παραδείγματι τὰ μέτρα αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν, εὐθύνης οὐ μόνον τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν «ὀπίσωσούν πρὸς τὰ κοινὰ προσεληλυθότων», ἐξασφαλίσεως τοῦ πολίτου, μερίμνης ὑπὲρ τῶν λαϊκῶν τάξεων, ψυχαγωγίας καὶ μορφώσεως τοῦ λαοῦ κ. τ. λ.

Οἱ Ἕλληνες ἐνεβάθυναν εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως, ἐπελήφθησαν τῆς λύσεως τῶν ὑψίστων προβλημάτων, ἅτινα δύνανται νὰ ἀπασχολήσωσι τὸν ἄνθρωπον, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ γένεσις τοῦ κόσμου, ἡ προέλευσις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ προορισμὸς αὐτοῦ ἐν τῇ γῆ, τὸ μέλλον αὐτοῦ μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ κ. τ. λ. Καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, ἅτινα ἵδρυσαν καὶ αἱ μεταφυσικαὶ καὶ ἄλλαι θεωρίαι αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὴν ἀφετηρίαν, ἣτις κινεῖ μέχρι σήμερον τὴν διάνοιαν εἰς τὴν ἔρευναν προβλημάτων, ἅτινα εἶναι αἰώνια, οἰκουμενικοῦ διαφέροντος, παραμένουσιν ὁμως πάντοτε νέα καὶ ἄλυτα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζήτησιν.

Οἱ Ἕλληνες καθόλου ἀνυψώθησαν ὑπὲρ τὸ ὕλικόν καὶ τὸ γήϊνον καὶ συνέλαβον καὶ διετύπωσαν τὰς ὑψίστας φιλοσοφικὰς καὶ ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἐδημιούργησαν ἀξίας, ἐχούσας κύρος αἰώνιον καὶ ἀκατάλυτον ὑπεράνω χρόνων καὶ λαῶν. Οὕτω δὲ ἤγαγον εἰς ζηλευτὴν ἀρμονίαν τὸν ὕλικόν καὶ τὸν πνευματικόν καὶ ἠθικόν πολιτισμόν. Οὕτως, ἵνα ἀρκεσθῶμεν εἰς παραδείγματά τινα, ἡ Ἑλλάς ἐγέννησε τὴν ἰδέαν **τῆς πατριδος** καὶ παρέστησε τὴν ἐθνότητα ὡς τὴν ὑψίστην τοῦ βίου μορφήν. Καὶ εἰς τὰ φῶτα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ προστρέξαντα τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα σήμερον θεωροῦνται πεπολιτισμένα, ἀπέκτησαν ἐθνικὴν συνείδησιν. Καὶ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἐν Εὐρώπῃ οὐδεμία ἄλλη ὁδὸς πρὸς ἐθνικὴν διαμόρφωσιν ἦτο γνωστὴ παρά ἢ διὰ τῆς μελέτης καὶ ἀπομιμήσεως τῶν ἑλληνικῶν προτύπων. Μεγάλοι φιλόσοφοι, ἀνήκοντες εἰς τὰ σήμερον θεωρούμενα ὡς τὰ μᾶλλον πεπολιτισμένα ἔθνη, προσέτρεξαν εἰς τὴν ἐπι-

κουρίαν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀπομίμησιν αὐτοῦ. Καὶ ἡ φιλοπατρία εἶναι γνήσιον τέκνον τῆς Ἑλλάδος. Ἐδῶ ἐβλάστησε τὸ δένδρον αὐτῆς, ἐδῶ ἐκαλλιεργήθη καὶ ηὐξήθη, ἀρδευόμενον συνεχῶς μὲ ποταμοὺς αἱμάτων καὶ ἀπὸ ἐδῶ μετεδόθησαν οἱ καρποὶ του εἰς τὸν λοιπὸν κόσμον.

Καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ἐγεννήθη ἐν Ἑλλάδι, ἀνεπήδησεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ ἐλατρεύθη ἐν αὐτῇ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀρετὴν. Ἐξετείνετο δ' αὕτη ἐπὶ πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν βάσιν τῆς ὑπερόχου αὐτῶν πνευματικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἱστορία διὰ μυρίων παραδειγμάτων διδάσκει, πόσον ἰσχυρῶς ἐθέρμαινε τοὺς Ἕλληνας ἡ φλόξ τῆς ἐλευθερίας, πόσους ἀγῶνας διεξήγαγον οὗτοι ὑπὲρ αὐτῆς καὶ πόσον αἶμα ἔχυσαν, προασπίζοντες οὐ μόνον τὴν ἰδικήν των, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων λαῶν. Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας κατέκτησεν οὕτως ἰσχυρῶς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὴν μόρφωσιν πνευματικῆς κοσμοθεωρίας. Ὁ τοιοῦτος δὲ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωσ τῶν ἑλλήνων ἔβλαψεν ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως τὴν πατρίδα ἡμῶν, διότι ἐγένετο ἐν τῶν κυρίων αἰτίων, ἅτινα ἠμπόδισαν τὴν ἐνιαίαν πολιτικὴν συγκρότησιν τῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἰσχυρὰ ἀφορμὴ τῆς ὑπερτροφικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτομικοῦ, ὅστις χαρακτηρίζει τοὺς Ἕλληνας πασῶν τῶν ἐποχῶν καὶ ὅστις τοσάκις ἔβλαψεν ἡμᾶς. Οἱ πολῖται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος προϋτίμων νὰ ἀνήκωσιν εἰς μικρὰς αὐτονόμους πολιτείας καὶ ἦσαν ζηλότυποι διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Οὐδ' εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Ἕλληνα βασιλέα, τὸν Ἀλέξανδρον, ἔστερξαν νὰ ὑποκύψωσι. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀτασθαλιῶν, πολιτικῶν καὶ ἄλλων, αἵτινες παρατηροῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἔχουσιν αἰτίαν τὴν τάσιν τοῦ λαοῦ πρὸς ἄκρατον ἐλευθερίαν καὶ ἀπολύτρωσιν ἀπὸ ξένων ἐπιδράσεων. Ἄλλὰ καὶ πασῶν τῶν λοιπῶν ἀρετῶν, ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰς βάσεις τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, ὑπῆρξε μήτηρ ἡ ἀρχαία Ἑλλάς καὶ παρέσχε τελειότατα πρότυπα αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀπεκρυσταλλώθησαν αἱ ἰδέαι τῆς δικαιοσύνης, τῆς εὐσεβείας, τῆς σωφροσύνης, τῆς ἀρμονίας, τοῦ ὠραίου, τῆς τάξεως, τοῦ δικαίου, τοῦ νόμου κ. τ. λ.

Καὶ οὐ μόνον ἐδημιούργησεν ἡ Ἑλλάς τὰς ἀξίας ταύτας, θέσασα οὕτω τὰς βάσεις τοῦ ἐξευγενισμοῦ καὶ τῆς προόδου τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐφήρμοσε καὶ ἤσκησεν αὐτάς καὶ καθώρισε δι' αὐτῶν σταθεροὺς τρόπους τοῦ βίου. Τρανῆ ἀπόδειξις τῆς προσηλώσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ

ὕπ' αὐτῶν δημιουργηθέντα ἰδανικὰ καὶ πολιτιστικὰ στοιχεῖα εἶναι, ὅτι πρὸς αὐτὰ στρέφεται ὡς περὶ κέντρον ἡ ἑλληνικὴ διανόησις, περὶ αὐτὰ ἀσχολεῖται κατὰ προτίμησιν ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ λογοτεχνικὴ μοῦσα. Ταῦτα περιγράφει, ἀναλύει καὶ ἐρμηνεύει διὰ τῆς ἐπιστήμης, ταῦτα ὕμνει διὰ τοῦ λόγου, τῆς ποιήσεως, τῆς μουσικῆς, ταῦτα ἀναπαριστᾷ καὶ εἰκονίζει διὰ τῆς τέχνης κατὰ τὸν πλέον ὑπέροχον τρόπον. Οὕτω τὴν φιλοπατρίαν ἐξύμνησαν οἱ μέγιστοι ποιηταί, φιλόσοφοι, ρήτορες καὶ κατέλιπον εἰς ἡμᾶς ρητὰ πολυθρόλητα, ἅτινα ὑπερβάντα τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος κατέστησαν κτῆμα κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πανταχοῦ τοῦ κόσμου εὐρίσκονται εἰς τὸ στόμα τῶν θελόντων νὰ ἐκδηλώσωσι τὴν ἀρετὴν ταύτην.

Τί δύναται νὰ ἐκφράσῃ ἐναργέστερον τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα ἀπὸ τὰ ἀποφθέγματα :

« Οὐδὲν γλύκιον πατρίδος ».

« Ἡ πατρίς φίλτατον βροτοῖς ».

« Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης ».

« Τιμῆν τε γὰρ ἔστι καὶ ἀγλαὸν ἀνδρὶ μάχεσθαι γῆς πέρι, παίδων, κουριδίης τ' ἀλόχου δυσμενέσιν ».

Καὶ πῶς δύνανται νὰ ἐκφρασθῶσι ζωηρότερον αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὰ ρητὰ :

« Οὐ χρή νομίζειν αὐτὸν αὐτοῦ τινα εἶναι τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πάντας τῆς πατρίδος ».

« Καὶ μείζον' ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρης φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω ».

Καὶ τίς ἄλλος λόγος δύναται νὰ δονήσῃ ἰσχυρότερον τὰς λεπτοτάτας χορδὰς τῆς καρδίας ἀπὸ τὸν ἀθάνατον ἀφορισμὸν, τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλάς διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους κατέλιπεν εἰς τὸν κόσμον :

« Μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἡ πατρίς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσιν ».

Τέλος τί δύναται νὰ ἀποδώσῃ τελειότερον τὴν ἀγάπην καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου πρὸς τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὸν ὑπέροχον ὄρκον, τὸν ὁποῖον ἔδιδον οἱ ἔφηβοι ἐν Ἀθήναις ; « Οὐ καταί-

σχυρῶ ὄπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην, ὄψω ἂν στοιχήσω, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὀσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν· τὴν δὲ πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω, ὄσης ἂν παραδέξωμαι. Καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κραινόντων καὶ τοῖς θεομοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ ὅσους ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσεται ὁμοφώνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμούςς ἢ μὴ πειθῆται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων καὶ ἱερά τὰ πάτρια τιμήσω».

Καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη κατέλιπε μνημεῖα ἀρρήτου μεγαλείου, ἀποτυπώματα ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ἑλληνικῶν ἰδεῶν. Ἄρκοῦμαι εἰς τὴν μνειαν, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ἀπησχόλησεν εὐρύτατα τοὺς ἕλληνας καλλιτέχνας. Ναοὶ ὑπέροχοι ἀνηγέρθησαν εἰς λατρείαν τῆς Νίκης διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀγάλματα ἐξόχου κάλλους συμβολίζοντα αὐτὴν ἐξῆλθον ἐκ τῆς σμίλης μεγάλων καλλιτεχνῶν, ὡς ἡ ἄπτερος Νίκη τῶν Ἀθηνῶν, ἡ Νίκη τῆς Δήλου, ἡ Νίκη τῆς Σαμοθράκης, ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου, ἡ κοσμοῦσα τὸ μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας κ. τ. λ. Ἐνὶ λόγῳ, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἐπιστήμη, ποίησις, ρητορικὴ, ἀρχιτεκτονικὴ, γλυπτικὴ, ζωγραφικὴ, παρέσχον πάντοτε ἑαυτὰς ταπεινάς θεραπευαίνιδας τῶν θείων ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ ἐκληροδότησαν εἰς τὸν κόσμον ἀθάνατα μνημεῖα αὐτῶν.

Καὶ ὁ λοιπὸς δὲ βίος τῶν ἐλλήνων προσέλαβε μορφήν ὁμόλογον πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν δημιουργηθείσας ἀξίας. Ἡ ἀρμονία, τὴν ὁποῖαν παρατηροῦμεν ἐν τῷ λόγῳ καὶ τῇ τέχνῃ αὐτῶν, ἡ ἰσορροπία μεταξύ ὑλικοῦ, πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἔχει τεθῆ ὡς σκοπὸς τοῦ ὅλου βίου αὐτῶν καὶ διέπει καὶ τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὰ ἐπιτηδεύματα τοῦ λαοῦ. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀγωγή τῶν παιδῶν ἔχει ὁμοίως προσανατολισθῆ παρ' αὐτοῖς. Οὕτως ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν καὶ κατὰ πρότυπον αὐτῶν καὶ ἐν πλείσταις ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσι κύριος σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων ἐθεωρεῖτο ἡ διάπλασις ἀνθρώπων πνευματικῶς, καλαισθητικῶς καὶ ἠθικῶς μεμορφωμένων καὶ σωματικῶς ἰσχυρῶν καὶ ὠραίων, τ. ἔ. καλῶν καὶ ἀγαθῶν. Τὸ παιδαγωγικὸν δὲ τοῦτο ἰδεῶδες καὶ αὐτὴ ἡ σημερινὴ παιδαγωγικὴ παρὰ πάσας τὰς προόδους αὐτῆς δὲν κατώρθωσεν ἀκόμη οὔτε ἐν θεωρίᾳ νὰ καθορίσῃ, οὔτε ἐν τῇ πράξει νὰ ἐφαρμόσῃ ὀρθῶς.

Καὶ διὰ τῶν ὄπλων δὲ ἠγωνίσθη ἡ Ἑλλάς ὑπὲρ τῶν ἰδανικῶν τῆς καὶ ὑπεβλήθη εἰς ὑψίστας θυσίας, ὁσάκις ταῦτα καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ἐκινδύνευον. Καὶ ἔχουσιν οἱ ἀγῶνες αὐτῆς τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν

γνώρισμα, ὅτι ἀποβλέπουσιν οὐχί εἰς πρόσκτησιν ὑλικῶν ὠφελημάτων, ἀλλ' εἰς τὴν προάσπισιν ἰδεῶν. Παραλείποντες τοὺς ἄλλους ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους διεξήγαγον οἱ προπάτορες ἡμῶν ὑπὲρ τῶν ἰδανικῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας των, ἀρκούμεθα εἰς τὴν μνείαν τῶν ἀγῶνων αὐτῶν κατὰ τῶν Περσῶν, οἵτινες ἐξ ἀνατολῶν ἠπειλήσαν τὴν Ἑλλάδα διὰ τεραστίων δυνάμεων. Ἡ κατίσχυσις αὐτῶν θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὑποδούλωσιν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ κατάπνιξιν ἐν τῇ γενέσει τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τοιούτων ἀντιπάλων δὲν ὤκνησαν οἱ Ἕλληνες νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα παρ' ὅλην τὴν ἀνισότητα τῶν μέσων, ἅτινα διέθετον καὶ διὰ τῶν νικῶν αὐτῶν ἐξησφάλισαν τὴν αὐτόνομον ζωὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν θαυμασίαν πολιτιστικὴν δρᾶσιν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο αἱ νῆκαι αὐτῶν κατὰ τῶν Περσῶν ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὡς μέγιστον κοσμοϊστορικὸν γεγονός καὶ ὁ Μαραθῶν, ἡ Σαλαμίς, αἱ Πλαταιαὶ θεωροῦνται ὑφ' ὅλου τοῦ κόσμου ὡς τὰ πεδία τῶν ἠρωϊκωτέρων καὶ ἀγιωτέρων ἀγῶνων τῆς ἀνθρωπότητος.

Οὗτοι εἶναι οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐθεωρήθη ἡ κοιτίς τῶν αἰώνιων ἰδεῶν καὶ ἀπέβη διδάσκαλος τῆς ἀνθρωπότητος, δωρήσασα εἰς αὐτὴν ἀρχὰς ὑπερτάτου κύρους καὶ ἀθάνατα πρότυπα ζωῆς. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀλήθειαι διέπουσιν ἐπὶ χιλιετηρίδας τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ θεωρῶνται ἀέναος πηγὴ ἐμπνεύσεως καὶ νὰ ἐπηρεάζωσι μέχρι σήμερον τὸ νεώτερον πνεῦμα. Καὶ αἱ αἰώνια ἀξίαι, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ἡ Ἑλλάς, θεωροῦνται μέχρι σήμερον, παρ' ὅλους τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ δημιουργηθέντας πολιτισμοὺς τῶν ἄλλων λαῶν, ὡς παρέχουσαι τὴν ἀληθῆ μórφωσιν, φωτίζουσαι τὴν διάνοιαν, καθαίρουσαι καὶ ἐξευγενίζουσαι τὴν καρδίαν, μεταρσιοῦσαι τὸ ἄτομον καὶ ὀδηγοῦσαι αὐτό, ὅπως θηρεύῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν, ἐνὶ λόγῳ, ἐξανθρωπίζουσαι αὐτὸ ἐν τῇ εὐγενεστάτῃ τῆς λέξεως σημασίᾳ. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ σημερινοὶ λαοί, οἱ διεκδικοῦντες θέσιν σηματοφόρων ἐν τῇ πολιτιστικῇ πορείᾳ, καυχῶνται, ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν ἔχει κατὰ βάθος ἑλληνικὴν τὴν ἔμπνευσιν, εἶναι ἀπήχησις καὶ συνέχεια τοῦ κλασσικοῦ ἡμῶν πολιτισμοῦ καὶ θεωροῦσι τὴν σπουδὴν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ὡς τὸ σπουδαιότατον στοιχεῖον τῆς μορφώσεως τῆς νεολαίας αὐτῶν καὶ ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ θεραπεύουσιν αὐτὴν εἰς τὰ σχολεῖά των. Τοσαύτη δ' εἶναι ἡ ἐκτίμησις, ἡ ἀποδομιμένη εἰς τὴν μορφωτικὴν δύναμιν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ὥστε ὑπολαμβάνε-

ται ὡς τὸ βαρόμετρον τοῦ πολιτισμοῦ ἔθνους τινὸς ὁ βαθμὸς τῆς περι τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ἀσχολίας αὐτοῦ.

Τῶν ἀπόψεων τούτων ὑπέρμαχοι ἀνεφάνησαν ἐν πάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις μεγάλοι προσωπικότητες διαφόρων ἀποχρώσεων, οὐ μόνον φιλόλογοι, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφοι, λογοτέχναι, πολιτικοί, κοινωνιολόγοι. Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ ἐπόμεναι ἰδέαι ἐπιφανεστάτων Γερμανῶν :

« Ἡ Γερμανία διὰ συντονωτάτης καλλιέργειας τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν κατάρθωσε νὰ ἐπιτύχη τὴν γερμανικὴν ἐνότητα καὶ ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημιουργίαν ἰδιοτύπου γερμανικοῦ πολιτισμοῦ ». (Fichte).

« Οἱ Ἕλληνες παρέστησαν τὸν ὕψιστον βίον ὡς ἔθνοτητα ». (Herder).

« Ἡ γερμανικὴ ἀτομικότης, ἵνα καταστῆ ἔθνος, τ. ἔ. λαὸς ἔχων συνείδησιν ἑαυτοῦ, προσέτρεξεν εἰς τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ». (Spranger).

« Ὁ ἀνθρωπισμὸς ὑπῆρξεν ἡ ὑψίστη πολιτιστικὴ ἔκφανσις, ἣτις ἐγέννησε παρὰ τοῖς γερμανοῖς τὴν συνείδησιν τοῦ κοινοῦ πνευματικοῦ παρελθόντος αὐτῶν πρὸς τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Μόνον δὲ ἐπὶ τῆς κοινῆς ταύτης βάσεως στηριζόμενος ὁ γερμανικὸς λαὸς ἠδυνήθη νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἰδιορρυθμίαν αὐτοῦ ἐν τοῖς πνευματικοῖς καὶ καλλιτεχνικοῖς δημιουργήμασιν, ἅτινα παρήγαγε τὸν 18^{ον} καὶ τὸν 19^{ον} αἰῶνα ». (Werner Kægi).

« Ὁ ἑλληνισμὸς ἔνεκα τοῦ περιεχομένου του, τῆς παραδόσεως, τῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἐθνικὸν βίον τῶν γερμανῶν ζῶσαν δύναμιν. Ἀνάγκη δὲ νὰ ἐξακολουθήσῃ ὢν τοιοῦτος. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ ἐνισχύσωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τὸ γερμανικὸν γυμνάσιον. Ἄς μὴ παύσωμεν νὰ μετατρέπωμεν αὐτὴν ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν εἰς ζῶσαν δύναμιν ». (Paul Wendland).

Ὡσαύτως ἐν Γαλλίᾳ μεγάλοι ἐπιστήμονες, λογοτέχναι, πολιτικοὶ εἰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπεδιώκετο μείωσις τῶν ἐν τοῖς γαλλικοῖς σχολείοις σπουδῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, διεμαρτύροντο, ὅτι τοιοῦτον μέτρον θὰ εἶχεν ἀναπότρεπτον ἐπακόλουθον τὴν μείωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς, τῆς γαλλικῆς χάριτος ἐν τῷ λόγῳ καὶ τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος καὶ κατάπτωσιν τοῦ γαλλικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλὰ δὲν σταματῶσιν ἕως ἐδῶ αἱ πρὸς τὸν κόσμον εὐεργεσίαι τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καθ' ὅλας τὰς μετέπειτα περιόδους τοῦ μακραίωνος βίου

της έξακολουθεῖ ἡ Ἑλλάς διδάσκουσα καὶ ἐκπολιτίζουσα τὸν κόσμον. Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ ἐκπολιτιστικὴ δρᾶσις αὐτῆς ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ μεγίστου τῶν στρατηλατῶν τοῦ κόσμου, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ πορεία τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἀσίαν, ἡ κρούσασα τὰς θύρας τῶν Ἰνδιῶν, εἶχεν ἐπακόλουθον τὴν διάχυσιν τῶν ἀπείρων ἠθικῶν, διανοητικῶν, τεχνικῶν καὶ ἄλλων θησαυρῶν, τοὺς ὁποίους παρήγαγεν ἡ Ἑλλάς, εἰς μέγα τμήμα τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Πανταχοῦ, ὅθεν διέρχονται οἱ Ἕλληνες, ἀνεγείρονται πόλεις, ἰδρύνονται κέντρα πολιτισμοῦ, διαδίδονται τὰ γράμματα, αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, μετοχετεύονται τὰ ἑλληνικὰ ἦθη, ἔθιμα, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐξυψοῦνται καὶ ἐξανθρωπίζονται οἱ λαοί.

Καὶ κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας δὲ χρόνους καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς ἡ Ἑλλάς καὶ ὅτε πλέον εἶχεν ἀνασταλῆ ἡ προτέρα ἔξοχος δημιουργικὴ ροπὴ τοῦ λαοῦ αὐτῆς, ἐξακολουθεῖ ἐπὶ αἰῶνας φωτίζουσα τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ πολιτισμοῦ τῆς. Καὶ πᾶν ἔθνος, ὅπερ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτῆς, καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη οἱ λαοί, οἵτινες διὰ τῶν ὄπλων ὑποτάσσουσιν αὐτὴν, κατακτῶνται πνευματικῶς ὑπ' αὐτῆς διὰ τῶν ὄπλων τῆς διανοίας καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως καὶ ἐξημερώνονται καὶ ἐκπολιτίζονται. Καὶ αὕτῃ ἡ τότε κοσμοκράτειρα Ρώμη, ἣτις ὑπέταξεν αὐτὴν διὰ τῶν ὄπλων, κατενικήθη πνευματικῶς ὑπ' αὐτῆς καὶ ἐδέχθη τὴν εὐεργετικὴν τῆς ἐπίδρασιν¹.

Ὅτε δ' ἀνέστη καὶ πάλιν ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία ὡς μεγάλη Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἀρχίζει νέα εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐν πρώτοις ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία τῶν μέσων αἰώνων ἐπὶ χίλια ἔτη ἔχουσα τὸ ὄπλον ἀνά χειρας ἐμάχετο καὶ ἀπέκρουε τὰς βαρβαρικὰς ὀρδὰς, αἵτινες ἠπέλουν νὰ κατακλύσωσι τὴν Εὐρώπην. Ἡ ἐπικαιρὸς θέσις τῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετείνετο τὸ ἔδαφος αὐτῆς μετὰξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, μετέβαλεν αὐτὴν εἰς γέφυραν, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρουν νὰ διέλθωσιν οἱ ἐξ Ἀσίας κατακτηταί, οἱ ἐπιχειροῦντες νὰ ὀρμήσωσι κατὰ τῆς Εὐρώπης. Ὡς γνωστὸν δέ, κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἐπέδραμον ποικίλοι πολεμικώτατοι λαοί, οἵτινες ἄνευ αὐτοῦ θὰ εἶχον πλημμυρίσει τὴν Εὐρώπην. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ Οὐνοὶ καὶ οἱ Γότ-

¹ Κατὰ τὸν ρωμαῖον ποιητὴν Ὀράτιον «*Græcia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*».

Καὶ κατὰ τὸν ρωμαῖον σατυρικὸν Ἰουβενάλιον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα κατέστησε τὴν Ῥώμην «*Græcam urbem*».

θοι κατά τὸν 4^{ον} αἰῶνα. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἐπόρθουν τὰς ἀνατολικὰς χώρας, οἱ δὲ δεῦτεροι τὰς εὐρωπαϊκὰς. Ἦκολούθησαν κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Βάνδαλοι καὶ βραδύτερον οἱ Σλάβοι, οἱ Βούλγαροι, οἱ Ὀστρογόθοι. Κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα ἐπῆλθον οἱ Ἄβαροι, κατὰ δὲ τὸν ἐπόμενον οἱ Ἄραβες. Κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα οἱ Σαρακηνοί. Καὶ κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα οἱ Σελτζουκίδαι καὶ ἄλλα τουρκικὰ φύλα. Κατὰ πάντων αὐτῶν ἀντετάχθη ὁ βυζαντικὸς ἑλληνισμὸς, κρατῶν πάντοτε τὸ ὄπλον ἀνὰ χεῖρας καὶ οὐδέποτε καταθέτων αὐτό. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ μεγάλα κατακτητικὰ κύματα, ἅτινα ἐπὶ αἰῶνας ἐξεχύνοντο κατὰ τῆς Εὐρώπης, ἐθραύοντο εἰς τὴν ἱερὰν ἑλληνικὴν γῆν. Πολλάκις δὲ κατέκλυσαν καὶ ἠρῆμωσαν τὰς χώρας τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἔφθασαν καὶ μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Βασιλευούσης, ἀλλ' ἐν τέλει ἀπεσύροντο εἰς τοὺς τόπους τῆς ἐξορμήσεως αὐτῶν. Οὕτω δὲ τὸ Βυζάντιον, ὡς παρετήρησεν ὁ ἱστορικὸς *Geltzer*, ὑπῆρξε τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὀχύρωμα τῆς Εὐρώπης. ὅπισθεν τοῦ ὁποίου προφυλαττόμενος ἔσχε τὸν καιρὸν νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ ἐν νηπιῳδαὶ καταστάσει τότε εὐρισκόμενος πολιτισμὸς τῆς Δύσεως.

Ἄλλὰ πλὴν τῆς ἐπικουρίας ταύτης ὁ βυζαντικὸς ἑλληνισμὸς διὰ τοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν, ἐφώτισε καὶ πάλιν τὸν κόσμον καὶ διέλυσε τὰ σκότη, εἰς τὰ ὁποῖα τότε εὐρίσκετο ἡ ἀνθρωπότης. Εἰς παρῳχημένους χρόνους τὸ Βυζάντιον ἐκρίθη μετ' ἐξαιρετικῆς ἀσθηρότητος καὶ παρεστάθη ἡ πνευματικὴ ζωὴ αὐτοῦ ὡς τυφλὴ ἀναπαράστασις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, στερουμένη δημιουργικῆς πνοῆς καὶ δυνάμεως. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις ὀφείλεται εἰς τὰς προκαταλήψεις τῶν ὑπερμάχων τοῦ κλασικισμοῦ καὶ τὴν τελείαν ἄγνοιαν τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τῆς βυζαντινῆς τέχνης, τῆς πολιτικῆς καὶ νομοθετικῆς δράσεως τοῦ Βυζαντίου, τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν καὶ τοῦ καθόλου βίου, ὅστις ἐδημιουργήθη ἐν τῷ κράτει τούτῳ, τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς θρησκευτικῆς δημιουργίας καὶ ἐπιδράσεως αὐτοῦ.

Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς δὲν παραβάλλεται βεβαίως πρὸς τὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος οὔτε κατὰ τὴν πρωτοτυπίαν, οὔτε κατὰ τὴν πολυμέρειαν, οὔτε κατὰ τὸ ὕψος τῆς παραγωγῆς. Ἐν τούτοις, καθ' οὓς αἰῶνας ἐκάλυπτε τὴν Εὐρώπην βαθύτατον σκότος, ἀνεπτύχθη ἐν Βυζαντίῳ πνευματικὴ ζωὴ αὐτοτελῆς καὶ πλουσία, ἥτις ἀπέβη καρποφόρος διὰ τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα. Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα διατηρηθὲν ἐν ζωῇ καὶ ἀποβάν κτῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συνετέλεσεν, ὥστε ἡ ἑλληνικὴ

ψυχὴ νὰ φθάσῃ τότε εἰς νέαν ἄνθησιν καὶ δημιουργίαν. Οἱ Ἕλληνες τοῦ μεσαίωνα, διατηροῦντες τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ ἔχοντες ὡς βάσιν τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, ἐκαλλιέργησαν τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, διεφύλαξαν ἄσβεστον τὸν ἔρωτα πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐφώτισαν τὸ ἔρεβος, τὸ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καλύπτον τὸν κόσμον. Καὶ παρὰ τοὺς μεγάλους στρατηλάτας, οἵτινες ἐλάμπρυναν διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, ἀνακύπτει μακρὰ σειρὰ μεγάλων σοφῶν, οἵτινες ὠργάνωσαν πολιτικῶς τὸν τότε ἑλληνισμόν, ἐθέσπισαν νομοθεσίαν καὶ κατήρτισαν κώδικας τοῦ δικαίου, δυναμένους νὰ καταλεχθῶσι μεταξὺ τῶν μεγίστων πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων τῆς ἀνθρωπότητος, παρήγαγον ἐξέχουσαν ἱστοριογραφίαν καὶ ὑψηλὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν, ἐκαλλιέργησαν τὴν ἐπιστήμην, ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπον αἱ τότε γνωσταὶ μέθοδοι ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, καὶ ἐδημιούργησαν βυζαντινὴν τέχνην πολυσχιδῆ καὶ ὅλως αὐτοτελεῆ. Εἶναι ἀτελεύτητος ἡ σειρὰ τῶν μεγάλων φιλοσόφων, ἐκκλησιαστικῶν ρητόρων καὶ συγγραφέων, ἱστορικῶν, φιλόλογων καὶ γραμματικῶν, νομοδιδασκάλων, μαθηματικῶν, ἀστρονόμων, ἱατρῶν, μηχανικῶν, ἀρχιτεκτόνων, ποιητῶν, μουσικῶν, ζωγράφων καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπιστημόνων καὶ καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἔδρασαν κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὑπῆρξαν οἱ κύριοι ἐργάται καὶ φορεῖς τοῦ δευτέρου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Μεταξὺ δὲ τούτων καταλέγονται καὶ γυναῖκες, κατασταῆσαι διάσημοι ἐπὶ παιδείᾳ. Οὗτοι θὰ κατέχωσι πάντοτε περιφανῆ θέσιν ἐν τῷ πανθέῳ τῶν μεγάλων σοφῶν τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦ πολιτισμοῦ δέ, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησαν, ἤσκησαν τεραστίαν ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ κόσμου. Ὡς λέγει ὁ *Geltzer*, «οὐδεὶς λαὸς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Βυζαντίου, ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν γοητευτικὴν του ἐπιρροήν. Οἱ Βυζαντινοὶ ὑπῆρξαν οἱ πνευματικοὶ εὐεργέται καὶ τῶν πλέον ἑτεροκλήτων ἀνθρωπίνων φυλῶν. Τὸ Βυζάντιον ἐπηρέαζε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Δύσιν διὰ τῆς τέχνης του, τῆς ὁποίας πανταχοῦ ἐγένετο ἀπομίμησις. Τὸ Βυζάντιον διὰ τῆς νομοθεσίας του ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῶν γραπτῶν νόμων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης». Προσέτι δὲ τὸ Βυζάντιον ἐλέπτυνε τὸν βίον καὶ τὰ ἥθη τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἡθῶν, ἐθίμων, τῶν τρόπων τοῦ βίου τῶν κατοίκων του.

Ἴδιαιτέρας δ' ἐξάρσεως ἀξία εἶναι ἡ ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν ὁ με-

σαιωνικός έλληνισμός παρέσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ σπόρος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνέπεσεν ἐν ἀρχῇ ἐπὶ πετρῶδους γῆς καὶ ἐνεπλάκη εἰς ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοανθρώπου καὶ τῶν Ἀποστόλων ἰδρυθεῖσα θρησκεία εἶχε νὰ ἀντιπαλαίση πρὸς πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς ἐχθροὺς, οἵτινες διὰ παντὸς μέσου προσεπάθουν νὰ ἐξολοθρεύσωσιν αὐτήν. Οὕτω τὴν κατεδίωξαν ἀπηνῶς οἱ ἄρχοντες, καὶ δὴ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης, διότι κατενόουν, ὅτι ἡ νέα θρησκεία σαλεύει τὰ θεμέλια τῆς ἰσχύος αὐτῶν, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἄλλοι σοφοὶ τῆς εἰδωλολατρίας, οἵτινες ἔβλεπον, ὅτι κατεστρέφοντο τὰ συμφέροντα αὐτῶν, ὁ ἀμαθὴς ὄχλος, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ ὠθεῖτο ὑπὸ τυφλοῦ φανατισμοῦ κατὰ τῆς νέας θρησκείας. Εἰς τοιαύτην ἀποφασιστικὴν στιγμὴν προσήλθε θεῖα συνάρσει ἐπίκουρος ὁ Ἑλληνισμός καὶ ἀπεμάκρυνε πάντα κίνδυνον. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀπέδωκε τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ὄλῃ αὐτοῦ τῇ καθαρότητι. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διετύπωσε τὴν ὑπέροχον χριστιανικὴν διδασκαλίαν εἰς ὑψηλὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας καὶ ἐστήριξεν αὐτὴν καὶ προσέδωκεν εἰς αὐτὴν τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἔννοιαν. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐγένετο τὸ θεῖον ὄργανον, ὁ ὑπέροχος διερμηνεὺς τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν ἀνὰ τὸν κόσμον. Οἱ Ἕλληνες θεολόγοι ὑπῆρξαν οἱ ὑψητετέστεροι διδάσκαλοι τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ ἄριστοι ἐρμηνευταὶ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς καὶ οἱ ἀπαράμιλλοι ἀπολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως κατὰ τῆς ἀσκηθείσης ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ πολεμικῆς. Οὗτοι ἐνηρμόνισαν τὴν γνῶσιν πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἐστήριξαν τὴν θρησκείαν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς. Εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν διαλάμπει βάθος φιλοσοφικόν, πολυμάθεια, σαφήνεια, πειστικότητα. Περαιτέρω οἱ Ἕλληνες ἱεραπόστολοι, διέδοσαν τὴν νέαν θρησκείαν ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ μάρτυρες ἐθεμελίωσαν διὰ τοῦ αἵματός των καὶ ἐκραταίωσαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ, μουσικοὶ, μελοποιοὶ ἐλάμπρυναν τὴν χριστιανικὴν λατρείαν διὰ τῆς δημιουργίας τελετῶν, τὰς ὁποίας θαυμάζει ἡ ἀνθρωπότης καὶ κατέλιπον προσευχὰς καὶ ὕμνους, διὰ τῆς βαθύτητος καὶ τοῦ κάλλους τῶν ὁποίων συντελεῖται δέσμευσις τῆς διανοίας, ἕξαρσις τοῦ συναισθήματος, κάθαρσις τῆς καρδίας, ἀνάτασις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ θεῖον.

Ἐνὶ λόγῳ, ἅπαντα τὰ πνευματικὰ καὶ ὑλικά στοιχεῖα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν πολιτισμοῦ ἐτέθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν διεφυλάχθησαν καὶ προώδευσαν εἰς τοὺς στορ-

γικούς κόλπους αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐστερέωσαν καὶ ἐκράτυναν αὐτήν, ἐπραγματοποίησαν τὴν πνευματικὴν ἀποκρυστάλλωσιν αὐτῆς καὶ προσέδωκαν εἰς αὐτὴν ἑλληνικὸν ἀποτύπωμα. Ὡς λέγει ὁ Ὁριγένης, ἡ ἑλληνικὴ σοφία ὑπῆρξεν ὁ θυρωρός, ὁ ἀνοίγων τὸν κεκρυμμένον νοὺν τῶν θείων γραμμάτων καὶ καθιστῶν τοὺς ἐγκύπτοντας εἰς αὐτὴν ἱκανοὺς μετόχους πνεύματος Χριστοῦ. Ἐκ τούτου δ' ἐρμηνεύεται τὸ περίεργον ἀληθῶς φαινόμενον, ὅπερ παρατηρήθη κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς ἀθρόας φοιτήσεως τῶν χριστιανῶν εἰς τὰς ἐθνικὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς πρὸς ἐπέκτασιν τῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐδραίωσιν τῆς πίστεως αὐτῶν. Οὕτως οἱ μεγάλοι θεολόγοι Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας ἐσπούδασαν ἐν Ἀντιοχείᾳ παρά τῷ ἐθνικῷ Λιβανίῳ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης φοιτήσας εἰς ἐθνικὰς ρητορικὰς σχολὰς κατέστη βαθὺς κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Συνέσιος ὁ Πτολεμαῖδος, διακριθεὶς καὶ οὗτος ἐπὶ ἑλληνικῇ παιδείᾳ, διετέλεσε μαθητὴς τῆς περιφήμου ἐθνικῆς φιλοσόφου Ὑπατίας κ. τ. λ. Διὰ τοῦ τοιοῦτου στενοῦ καὶ ἀρραγοῦς δεσμοῦ, ὅστις ἐπραγματοποιήθη μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀπέκτησεν αὕτη ἅπαντα τὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὴν νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον.

Κατ' ἐξοχὴν δ' εὐεργετικὴ ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς πλευρᾶς ἡ ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τοὺς λαοὺς τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἀπόστολοι ἐγένοντο οἱ κήρυκες τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀνά τοὺς λαοὺς τούτους. Οἱ Ἕλληνες μετέδωκαν εἰς τοὺς ρώσους τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Οἱ Ἕλληνες ἐμύησαν τοὺς βουλγάρους εἰς τὴν νέαν θρησκείαν καὶ προσεπάθησαν νὰ ἐκπολιτίσωσιν αὐτούς.

Ἄλλ' ἦλθεν ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ βυζαντινὸς ἑλληνισμὸς ὑπέκυψεν ὑπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα πλήγματα, ἅτινα πανταχόθεν κατεφέροντο κατ' αὐτοῦ. Ἡ Βασιλεύουσα πίπτει. Ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἐξαλείφεται ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Ἡ χώρα, ἡ διαμορφώσασα δύο ὑπερόχους πολιτισμούς, παραμείνασα ἀβοήθητος ὑπὸ τῶν τότε ἰσχυρῶν, ἀπώλεσε τὴν ἐλευθερίαν της. Καὶ ἐν τῇ πτώσει δὲ ταύτῃ ἐπανελήφθη τὸ φαινόμενον, ὅπερ παρατηρήθη καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἡ κατάλυσις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους σημεῖοι νέαν αὐγὴν φωτὸς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀναγκασθέντα νὰ ἐγκα-

ταλίπωσι τὸ πάτριον ἔδαφος ἀνεζήτησαν νέαν στέγην εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Καὶ κατέκλυσαν τὰς χώρας αὐτῆς οἱ Ἕλληνες λόγιοι, κομίζοντες τὸν πολιτισμὸν τῆς πατρίδος των καὶ καταστάντες διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Οὕτω μετελαμπάδευσαν τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην καὶ ἐσκόρπισαν τὰ θεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ δῶρα εἰς αὐτήν.

Ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπὶ τὴν Εὐρώπην χρονολογεῖται πολὺ ἐνωρίτερον τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου, ὅτε βαθύτατον σκότος ἐκάλυπτε τὴν ἡπειρον ταύτην. Ἦρκεσαν τότε ἔργα τινὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, μεταδοθέντα εἰς αὐτὴν διὰ μεταφράσεων ἐκ τῆς ἀραβικῆς, νὰ θέσωσιν εἰς ἐνέργειαν τὴν ἀδρανοῦσαν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Ἡ ἐπίδρασις ὅμως τοῦ ἑλληνισμοῦ κατέστη πολὺ ἰσχυροτέρα, ὅτε οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἤρξαντο μεταναστεύοντες εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ κομίζοντες εἰς αὐτὴν τὰ ἔργα τῶν προγόνων των καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν σοφίαν. Καὶ ἡ τοιαύτη δὲ μετανάστευσις ἤρξατο παρατηρουμένη καὶ πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτω μεταξύ τῶν πρωταποστόλων καὶ πρώτων φορέων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ καταλέγονται οἱ Γεώργιος Παχυμέρης (1308), Νικηφόρος (1335), Μάξιμος Πλανούδης (1339), Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος), Θεόδωρος Γαζῆς (1370-1475)¹, Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἀπέβη ὅμως πολὺ ἰσχυροτέρα ἢ τοιαύτη μετανάστευσις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Βασιλευούσης. Ἄρκοῦμαι καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν μνειαν ὀνομάτων τινῶν: Γεώργιος Τραπεζοῦντιος, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Ἀνδρόνικος Κάλλιτος, Μουσοῦρος, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, Πλήθων Γεμιστός, Ἐρμάνυμος ὁ Σπαρτιάτης κ. τ. λ.

Χάρις κυρίως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀνεφάνη ἤδη ἀπὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος ἡ μεγάλη πολιτιστικὴ κίνησις, ἡ φέρουσα τὰς ὀνομασίας τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ, ἥτις ἐξεδηλώθη ἐντονώτερον κατὰ τὸν 15^{ον} καὶ 16^{ον} αἰῶνα. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν συγγραφῶν καὶ τῶν καλλιτεχνημάτων τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐλλήνων σοφῶν τοῦ Βυζαντίου ἀνέκυψε τότε ἐν Εὐρώπῃ νέα θεωρία περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ προέβαλε νέον ἰδεῶ-

¹ Οἶδος μετέβη εἰς Ἰταλίαν ἐν ἔτει 1435.

δες άγωγής και μορφώσεως. Τοσοῦτον ένθουσιασμόν ήγειρεν ό έλληνικός πολιτισμός, ώστε έθεωρήθη, ότι τήν πλήρη πραγμάτωσιν του άνθρωπίνου ιδεώδους παρέχει ό έλληνισμός και τό τελειότατον πρότυπον, εις τό όποϊον όφείλει νά αποβλέπη ή άνθρωπότης, είναι ό άνθρωπος τής αρχαίας Έλλάδος, ό άρμονικώς διαμεμορφωμένος και ένσαρκών έν έαυτῷ τάς αξίας τής έλληνικῆς δημιουργίας. Και έτέθη διά τής κινήσεως ταύτης ως δόγμα, ότι και ή άγωγή καθήκον έχει νά μορφοῖ τοὺς νέους κατά πρότυπον τῶν αρχαίων, έθίζουσα αὐτούς, ὅπως συναισθάνωνται, διανοῶνται, έργάζονται, δημιουργῶσι, ζῶσι κατά τρόπον ὅμοιον πρὸς τοὺς άνθρώπους τής κλασσικῆς αρχαιότητος.

Οὕτω κατά μικρόν έν Εὐρώπη εκτείνεται και καταλαμβάνει κυριαρχοῦσιν θέσιν τό έλληνικόν πνεῦμα. Ό έλληνισμός έπηρεάζει τήν Ίταλίαν και τήν Δύσιν διά τής τέχνης του, τής όποιας πανταχοῦ έγινετο απομιμήσις, διά τής νομοθεσίας του, ήτις άπετέλεσε τήν βάση τῶν γραπτῶν νόμων τής δυτικῆς Εὐρώπης, διά τής φιλοσοφίας του, διά τής έπιστήμης του. Και άναζῶσιν αἱ φιλοσοφικαί σχολαί και άναγεννῶνται τά έλληνικά γράμματα και ή έλληνική τέχνη και καλλιεργοῦνται αἱ έπιστήμαι. Διά τής εργασίας δέ ταύτης άναμορφοῦται ὅλος ό βίος τῶν τέως αξέστων λαῶν τής Εὐρώπης, οἵτινες ὑψώθησαν κατά μικρόν, ήρξαντο δημιουργοῦντες ίδίους έθνικούς πολιτισμούς και συγκροτοῦντες τά πεπολιτισμένα έθνη τής σήμερον. Ήπί αἰῶνας δέ ὅλους έν ταῖς χώραις, αἵτινες σήμερον θεωροῦνται κατέχουσαι τά σκήπτρα του πολιτισμοῦ, οὐδεμία ἄλλη ὁδός πρὸς μόρφωσιν τής ψυχῆς και έθνικὴν δημιουργίαν ήτο γνωστή, παρά ή διά τής συντόνου μελέτης τῶν έλληνικῶν μνημείων και τής απομιμήσεως τῶν έλληνικῶν προτύπων. Οὕτω δέ και πάλιν ή Έλλάς, ήτις έλευθέρα έφώτισε τόν κόσμον, πίπτουσα έδίδαξεν αὐτόν και μετέβαλε τόν δρόμον τής άνθρωπίνης ιστορίας.

Ένῷ δέ τοιαύτη πνευματική άνθησις παρατηρεῖται τότε έν Εὐρώπη ὑπό τήν πνοήν του έλληνικοῦ πολιτισμοῦ, έν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ διαμορφοῦται θλιβερά κατάστασις, όφειλομένη εις τήν μακράν δουλείαν, ὑπό τήν όποιαν έστέναζε τό έλληνικόν γένος. Σκότος βαθύ ήρξατο έξαπλούμενον άνά τήν Έλλάδα και έπί αἰῶνας ὅλους ή έστία του φωτός κατέστη τόπος του ζόφου. Η χώρα, ή προωρισμένη νά παράγη και τρέφη τά κάλλιστα δημιουργήματα παντός μεγάλου και εὐγενοῦς, έγινετο έστία βαρβαρότητος. Η γῆ τῶν ένδόξων παραδόσεων κατέστη μάρτυς πάσης

θλίψεως και δυστυχίας, μόνον διὰ τῶν μεγάλων σωρῶν τῶν ἐρειπίων ἀναμιμνήσκουσα τὸ πάλαι μεγαλεῖον. Τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ θάλασσαι, αἱ ὑμνηθεῖσαι ὑπὸ τῆς ποιήσεως καὶ δοξασθεῖσαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, κατήντησαν μεγάλαι ὁδοὶ καὶ ἀπαίσια θέατρα ἀρπαγῶν, σφαγῶν, ἐξανδραποδισμού καὶ πάσης ἄλλης ἀτιμίας.

Οὕτω μέγα καὶ βαθύ χάσμα, ἐρειπίων σωροὶ καὶ καταστροφῶν ἀνήκουστα μεγέθη ἐχώρισαν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς προτέρας αὐτῆς λαμπρότητος. Καὶ οὐδεμία δύναμις ἐφαίνετο τότε ἱκανὴ νὰ ἀνορθώσῃ αὐτήν. Ἡ δ' ἀνθρωπότης παρελεύνουσα πρὸ τοῦ τάφου τῆς ἔχεε δάκρυα ὑπὲρ τῆς θεωρουμένης μεγάλης νεκρᾶς. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀχλύς, ἣτις τότε ἐπεκάθητο ἐπὶ τῆς χώρας ἡμῶν, ὥστε μέγας ποιητῆς καὶ φιλέλλην περιηγούμενος αὐτήν καὶ ἀντικρύζων εἰς πᾶν τοῦ βῆμα τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφήν, δακρύων ἔλεγεν, ὅτι βλέπει πανταχοῦ ἐγκεχαραγμένην τὴν λέξιν τετέλεσται. Καὶ ὁ μέγας τῆς Ἀλβιόνος ποιητῆς, ὅστις βραδύτερον προσέφερε καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος ἡμῶν, ἐθεώρησεν ἐν ἀρχῇ ὡς νεκρὰν τὴν Ἑλλάδα τῶν ποιητικῶν τοῦ ὀνείρων.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἐπηκολούθησε τὸ θαῦμα. Ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, κατὰ τὸ ὁποῖον τὴν ζοφερὰν νύκτα διεδέχθη ἡ ἡλιόλουστος ἡμέρα. Ὑπὸ τὸ ἐγερετήριο σάλπισμα :

Ξυπᾶτε σεῖς, ποῦ κοιτέστε'.

Ξυπᾶτε, ὅσοι κοιμᾶστε'.

Τὸν θάνατο ὅσοι ἐγεύθητε,

Τώρα ζωὴ χορτᾶστε.

ἐξύπνησεν ὁ ἑλληνισμός. Καὶ ὑπὸ τὸ πρόσταγμα «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων ἡ πατρίς σας προσκαλεῖ» ἀνηγέρθη καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων δυνάμεων στηριζόμενος ἀνέλαβε τὸ ἡράκλειον ἔργον τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως.

Καὶ τώρα ποῖα ᾄδη εἶναι ἱκανὴ νὰ κλείσῃ ἐπαξίως τοὺς θαυμαστοὺς ἥρωας καὶ τὰ κατορθώματα αὐτῶν ;

Ποῖος ὕμνος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐξάρῃ πρεπόντως τοὺς θεοὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἐγέμισεν ἡ ἑλληνικὴ γῆ καὶ τοὺς μεγάλους στρατηγούς καὶ ναυάρχους, οἵτινες αὐτοδίδακτοι ἐξεπήδησαν ἐξ αὐτῆς ;

Τίνος ἡ φαντασία δύναται νὰ ὑμνήσῃ τοὺς στρατοὺς, οἵτινες ἀνεπήδων αὐτοφυεῖς, ἀήττητοι ἀπὸ πᾶσαν ἑλληνικὴν χαράδραν ;

Μήπως δύο ἢ τρεῖς ἢ πέντε ἢ δέκα μάχαι ἐγένοντο κατὰ τὸν ἔνδοξον ἐκεῖνον ἀγῶνα; Ἡ ὅλη χώρα εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἀπέραντον πεδῖον συγκρούσεων:

Πέφτουν οἱ μπόμπες σὰν βροχὴ
 Οἱ μπάλες σὰ χαλάζι.
 Κι αὐτὸ τὸ λιανοτούφεκο
 σὰν ἄμμος τῆς θαλάσσης.

«Ἡ Ἑλλάς ὑπάρχει». Ἴδου ἡ φωνή, ἣτις ἀντήχησε ζωηρὰ ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῶν μεγάλων κατορθωμάτων. Φωνὴ συναρπάσασα πάσας τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς τῶν δύο ἡπείρων. Καὶ ἔχει ἡ ἀνάστασις αὕτη τῆς Ἑλλάδος διπλὴν σημασίαν. Ἐν πρώτοις κατωρθώθη ἡ ἀπελευθέρωσις μικροῦ τμήματος τῆς ἑλληνικῆς χώρας. Πλὴν τούτου ὅμως διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀνέζησαν καὶ πάλιν αἱ ἀθάνατοι ἑλληνικαὶ ἀξίαι. Ἡ Ἑλλάς μὲ τὴν πρώτην αὐτῆς ἀφύπνισιν, πρὶν ἢ ἀκόμη διαμορφωθῆ εἰς ἑλευθέραν πολιτείαν, ἤρχισε καὶ πάλιν διδάσκουσα τὴν ἀνθρωπότητα καὶ καταυγάζουσα διὰ μίαν ἀκόμη φοράν αὐτήν. Ἡ πρώτη κραυγὴ αὐτῆς ἦτο ἰαχὴ ὑπὲρ τῶν μεγάλων ἑλληνικῶν ἰδανικῶν, παιᾶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, τῆς θρησκείας, τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἔγερσις αὕτη ἐπίκαιρος, διότι αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι εἶχον λησμονηθῆ καὶ ἄλλα ἐλατήρια ἐκίνουν τότε τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ τοὺς ἰθύνοντας τὰς τύχας τοῦ κόσμου εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ πράξεις των. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἤγειρε μεταξὺ τῶν φιλελευθέρων ἀνθρώπων, δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ εὐμενῶς ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἔχοντες ὀδηγοὺς ἀστέρας ἐν τῷ ἀγῶνί των τὴν πίστιν πρὸς τὴν θρησκείαν, τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος, τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν ἐγένοντο αἰτία, ὥστε καὶ πάλιν αἱ ἑλληνικαὶ ἀξίαι νὰ ἀντηχῆσωσι παρὰ τοῖς λαοῖς, οἵτινες τότε ἐστέναζον ὑπὸ τὸ πέλμα τῆς ἀπολυταρχίας καὶ τῆς ἐθνικῆς καταδυναστεύσεως. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις σημαίνει ἀφύπνισιν τῶν ληθαργούντων πνευμάτων καὶ τῶν καταδυναστευομένων λαῶν, ἀναβίωσιν τῶν ἰδανικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀνάστασιν τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσοπολιτείας, τῆς αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν, καὶ οὐ μόνον τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας ἔναντι τῆς δουλείας, ἣτις τότε ἐπεκράτει ἐν Εὐρώπῃ.

Διὰ τοῦτο ἡ ἐποποιΐα τοῦ 1821 ἔχει κοσμοϊστορικὴν σημασίαν. Διαφέρει καὶ ὑπερέχει πασῶν τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ἐπαναστάσεων κατὰ τὴν καθολικότητα καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀποτελεσμάτων. Καὶ ἀναγνωρίζεται ὡς ἐν τῶν μεγίστων γεγονότων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, διότι ἤσκησε τεραστίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς τύχας οὐ μόνον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος καὶ ἤνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς νέαν γοργὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ.

Τί δὲ ἐπετέλεσεν ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς, δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ ἐκθέσω διὰ μακρῶν ἐνώπιον εἰδότων. Περισσότεροι τῶν ἑκατὸν ἐνιαυτῶν ἔχουσι παρέλθει ἀπὸ τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔληξεν ὁ ἑλληνικὸς ἀγών. Καὶ διὰ τῆς γενομένης ἐργασίας ἐκεῖ, ὅπου πρότερον οὐδὲν ἄλλο διέκρινέ τις, παρὰ τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφὴν, βλέπει σήμερον τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν. Ἐκεῖ, ὅπου πρότερον ὑπῆρχον χωρία εὐτελεῖ καὶ συνοικισμοὶ πενιχροί, ὑψοῦνται σήμερον πόλεις καλλιμάρμαροι. Ἐκεῖ, ὅπου πρότερον σκότος καὶ ἀμάθειά ἐβασίλευον, λειτουργοῦσι σήμερον σεμνὰ τῶν μουσῶν τεμένη, φωτίζοντα διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ προάγοντα τὸν πολιτισμόν. Καὶ αἱ Μοῦσαι, αἱ πρὸ ἑκατονταετηρίδων φυγαδευθεῖσαι ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτῶν, ἐπανῆλθον ἤδη περιχαρεῖς εἰς τὰς παλαιὰς ἐστίας των καὶ ἤρξαντο ἄδουσαι τὰ μελωδικὰ αὐτῶν ἄσματα.

Οὕτω διέθεσεν ἡ νέα Ἑλλάς τὸν χρόνον της, παλαίουςα πρὸς μυρίας ἐναντιότητος, ἐπουλῶνουσα τὰς πληγὰς της, διαρρυθμίζουσα τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον της, ἀναπτύσσουσα ἐπιστήμην, καλλιεργοῦσα τὰς τέχνας καὶ προσπαθοῦσα νὰ δημιουργήσῃ πολιτισμόν ἀντάξιον πρὸς τὸ παρελθόν της καὶ νὰ καταλάβῃ ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν, ἀρμόζουσαν εἰς τὴν ἱστορίαν της.

Ἐν τοιαύτῃ δ' ἐντατικῇ ἐργασίᾳ εὗρεν αὐτὴν ὁ σημερινὸς πόλεμος, ὅστις οὐ μόνον ἀνέκοψε τὸ ἔργον της, ἀλλὰ καὶ ἐπεσώρευσεν ἐπ' αὐτῆς συμφορὰς καὶ θανάσιμους κινδύνους. Ἀλλὰ πρέπει νὰ εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι καὶ οἱ κίνδυνοι οὗτοι καὶ αἱ δοκιμασίαι, τὰς ὁποίας σήμερον ὑφιστάμεθα μαζὺ μὲ ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα καὶ αἴτινες προέρχονται ἐκ τῆς θυέλλης, ἣτις συνταράσσει τὸν κόσμον, θὰ παρέλθωσι. Τὴν πίστιν ταύτην ἀντλοῦμεν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς φυλῆς μας. Οἱ σημερινοὶ κίνδυνοι δὲν εἶναι οἱ πρῶτοι, οἵτινες ἠπεί-

λησαν την πατρίδα ἡμῶν κατὰ τὴν μακραιώνα περίοδον τοῦ βίου αὐτῆς. Ἄλλὰ πάντοτε ἀνέκυπτε καὶ ὡς ὁ μυθολογικὸς φοῖνιξ ἀνεγεννᾶτο ἀπὸ τῆς τέφρας τῆς.

Οἱ μεγάλοι ἄνδρες ἀναδεικνύονται καὶ καθιστῶσιν ἐμφανῆ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους οὐχὶ τόσον ἐν ὁμαλοῖς καιροῖς, ὅσον εἰς κρισίμους στιγμὰς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν λαῶν. Καὶ οὐ μόνον ἀντέχουσιν εἰς τὰ πλήγματα τῆς μοίρας οἱ ἰσχυροὶ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἰσχυροὶ λαοί, ἀλλὰ καὶ καθίστανται δι' αὐτῶν ἰσχυρότεροι καὶ δοκιμάζεται καὶ χαλυβδουῖται ὁ χαρακτήρ αὐτῶν καὶ ἀνακύπτουσιν ἐντονώτεροι αἱ ἀρεταὶ αὐτῶν. Καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐγκλείων ἐν ἑαυτῷ σπανίαν ζωτικότητα, καταστήσας φανεράν ἐν πλείσταις περιστάσεσι τὴν ἰσχύν του, ὑπερνήσας ἐν τῷ παρελθόντι τοσαύτας δυστυχίας καὶ τόσους κινδύνους, ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὰς σημερινὰς ἀντιξόους περιστάσεις. Εἶναι δ' ἀνάγκη σήμερον ἰδίᾳ νὰ ἀρθῆ εἰς τὸ προσῆκον ὕψος καὶ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ τίτλοι, τοὺς ὁποίους ἡ πατρίς αὐτοῦ ἀπέκτησε δι' ὑπερανθρώπων θυσιῶν καὶ ὑπερόχων κατορθωμάτων, ἐξακολουθοῦσι νὰ παραμένωσι κτῆμα ἀναφαίρετον αὐτῆς.

Εἶναι προσέτι ἀποδεδειγμένον, ὅτι οἱ λαοί, οἱ θέλοντες νὰ ζήσωσι, στρέφονται κατὰ τὰς κρισίμους στιγμὰς τοῦ βίου των πρὸς τὰς ἠθικὰς τῶν ἀξίας, πρὸς τὰ σύμβολα αὐτῶν, συσπειροῦνται περὶ τὰ ἰδανικὰ των, καὶ χρησιμοποιοῦντες ταῦτα ὡς ἔρεισμα, ἐπιδιώκουσι τὴν σωτηρίαν. Ἄλλ' οὐδεὶς λαὸς ἔχει τοσαῦτα ἠθικὰ ἐρείσματα, ὅσα ὁ ἑλληνικός. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶναι ἀήττητον καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀξίαι ἔχουσιν ἀκατάβλητον δύναμιν. Αὗται ἐνέπνεον πάντοτε τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἀπετέλουν τὴν ἀστείρευτον πηγὴν τῶν ἐμπνεύσεων καὶ τοῦ μεγαλείου του. Καὶ σήμερον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὀφείλει νὰ στραφῆ πρὸς τὴν ἱστορίαν του, πρὸς τὸ παρελθόν του, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου εἶναι ὑπεύθυνον, πρὸς τὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησε καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐμεγαλουργήσε κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας. Αὗται πρέπει νὰ χρησιμεύωσιν εἰς αὐτὸ ὡς ὁδηγοὶ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, φωτίζουσαι τὸν δρόμον αὐτοῦ. Σήμερον δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην περίοδον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀτενίζωμεν μετ' εὐλαβείας πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς πατρίδος καὶ νὰ παραμείνωμεν προσηλωμένοι πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς φυλῆς ἡμῶν, τὴν ἱεράν ταύτην κληρονομίαν, τὴν ὁποίαν ἀγῶνες καὶ μόχθοι τοσοῦτων αἰῶνων ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς. Καὶ οὐ μόνον θὰ ἀντλήσωμεν ἐκεῖθεν δυνάμεις καὶ θάρρος, ἀλλὰ καὶ θὰ διατηρήσωμεν ἀμείωτον τὴν ἔθνικὴν ἡμῶν ὑπερ-

ηφάνειαν. Καί ἔχομεν ἀνάγκην τῆς ὑπερηφανείας. Αὕτη ἐνισχύει τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην, προφυλάττει ἀπὸ παρεκτροπῶν καὶ ἀποτελεῖ κίνητρον πρὸς νέας μεγάλας προσπαθείας.

Σημειωτέον τέλος, ὅτι ἡ Ἑλλάς σήμερον, ὅτε διέρχεται κρίσιμον καμπὴν τοῦ μακραιώνου βίου της, σήμερον, ὅτε τελοῦνται δραματικά καὶ ἀπότομοι ἐξελίξεις ἐν τῷ κόσμῳ, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὀρθωθῆ καὶ στηριζομένη ἐπὶ τῶν ὑπηρεσιῶν της πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα νὰ βροντοφωνήσῃ τὰ δίκαια αὐτῆς. Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρεξηγηθῆ. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ εἰσακουσθῆ. Δὲν εἶναι δυνατὸν ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἰσχυρῶν τῆς σήμερον νὰ ἀδικηθῆ.

Ἄς εὐχηθῶμεν, ὅπως ὁ Ὑψιστος, ὁ μέγας προστάτης τῆς πατρίδος ἡμῶν, ὁ τοσάκις στηρίξας, ἐμπνεύσας, λυτρώσας αὐτήν, ἐπινεύσῃ, ὥστε καὶ σήμερον νὰ ἐξέλθῃ αὕτη ἀλώβητος ἐκ τῆς φοβερᾶς θυέλλης καὶ δυνηθῆ νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτιστικὴν της ἀποστολὴν κατὰ τρόπον ἀντάξιον πρὸς τὴν ἔνδοξον αὐτῆς ἱστορίαν.
